

Siska Katalin

AZ OSMÁN KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER DIMENZIÓI

Dimensions of the Ottoman Administrative System

Dr. Siska Katalin, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Európa-jogi és Nemzetközi Jogi Tanszék, siska.katalin@law.unideb.hu

Az oszmán közigazgatási rendszer rövid bemutatását követően az oszmán milletrendszer vizsgálatához deduktív módszerrel közelíték. Célom, hogy bebizonyítsam, hogy az oszmán közigazgatási rendszerben a milletek ugyanolyan fontos szerepet töltek be, mint a területi alapú egységek, és nem pusztán vallástörténeti szempontból jelentősek, hanem közigazgatási szempontból is. Konklúzióm során azt a kijelentést teszem, hogy az oszmán közigazgatási rendszerben a két rendszer párhuzamosan működött, így tudták a katonai rendszert és a hódított területek etnikailag és vallásilag erősen megosztott lakosságát egyszerre, egy-egyben igazgatni. Az oszmán múlt eredményeinek bemutatása – mint modern kori jogtörténeti trend – véleményem szerint nélkülözhetetlen Törökország jelenlegi helyzetének megértéséhez, problémáinak kezeléséhez.

KULCSSZAVAK:

Oszmán Birodalom, közigazgatási rendszer, iszlám jog, milletrendszer, provinciák

In my essay after a short presentation of the administrative system of the Ottoman Empire with my deductive approach I focus on analysing the millet system of the Ottomans. My goal is to prove that millets played as important role in the Ottoman administrative system as territorial units. They had not only religious but also administrative significance. In my conclusion I claim that in the Ottoman administrative system the two systems operated in parallel, so the Ottomans could administer both the military system and the ethnically and religiously highly diversified population of the conquered territories. Analysing the results of the Ottoman past – as a modern legal history trend – in my opinion, strongly contributes to understanding the current situation in Turkey.

KEYWORDS:

Ottoman Empire, administrative system, Islam law, millet system, provinces

1. A TERÜLETI FELOSZTÁS

Az oszmán közigazgatási rendszer területi jellegű felosztását több forrásból ismerjük. Az oszmán állam azonban az embereket nemcsak területi, provinciális (emellett a provinciák kialakítása során nemzetiségi), hanem vallási alapon is megosztotta.¹ Véleményem szerint az ottomán közigazgatási rendszer felosztása során is e két szempont érvényesült. Jelen tanulmányban a területi alapú rendszer bemutatását követően a vallási alapú közigazgatás elemzésére térek át, mely kutatásaim újítását képezi.

Az Oszmán Birodalom elsősorban provinciákra (elájet, vilajet) oszlott, melyek élén a szultán által vezíri rangon álló katonákból kinevezett kormányzó, a bejlerbég (bégek bége) állt.² A szandzsák, azaz a vilajetek kisebb területi egységeinek élén a szandzsákbégek (*sancakbeyi*) álltak, akiket szintén magas katonai tisztviselőkből nevezett ki a kormányzat. A bejlerbégnak hatalma volt az összes szandzsák élén álló szandzsákbégek fölött. A kaza a szandzsák alegységének, *quasi* kerületének számított, mely a kádi (*qadi*) igazgatása alá tartozott. Törvénykezési járásnak is tekinthetjük.³ Bár a provincia megnevezést használok, mégis az a véleményem, hogy nagyon nehéz meghatározni azok pontos számát és határait, hiszen folyamatos változásban voltak.⁴ Az oszmán reformkor idejéig ezek a változások tükrözték az oszmán uralkodók hódítási stratégiáit, és a nemesség hatalomszerzési szándékait. A közigazgatási egységek így nagyon egyenlőtlen eloszlás szerint alakultak mind terület, mind népesség tekintetében, és ehhez a nomád törzsek folyamatos vándorlása csak hozzájárult, akik ezzel egészen szélsőséges népességi adatokat idéztek elő.⁵

A török közigazgatási alegységek imént említett török megfelelőit (vilajet, elájet, bejlerbégség, szandzsák, náhije, kaza stb.) gyakran fordítjuk tartománynak, megyének, kerületnek, hiszen ezek érzékeltetik leginkább az európai olvasó számára azt, mit jelenthetett a rész az egészben. Ezek a fordítások azonban korántsem tekinthetők következetesnek, mégis a könnyebb érthetőség kedvéért ezeket használok tanulmányomban.

1.1. A török területi alapú közigazgatás 1362 előtt

A kezdeti török közigazgatási szerveződések a szeldzsuk vazallusállam (*Uç Beyligi*) idejére és területére nyúlnak vissza, mely a 9–13. századhoz és Közép-Anatóliához köthető.

¹ Eds. KAZANCIGIL, Ali – OZBUDUN, Ergun: *Ataturk: Founder of a Modern State*, C Hurst & Co Publishers Ltd., London, 1994, 199.

² IMBER, Colin: *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2002, 177–200.

³ AĞIR, Seven: *Sacred Obligations, Precious Interests: Ottoman Grain Administration in Comparative Perspective*, Yale, 2010. Forrás: economics.yale.edu/sites/default/files/files/Workshops-Seminars/Economic-History/agir-101108.pdf

⁴ SUGAR, Peter: *Southeastern Europe Under Ottoman Rule: 1354–1804*, University of Washington Press, 1977, 41.

⁵ ÁGOSTON GÁBOR – MASTERS, Bruce: *Encyclopædia of the Ottoman Empire*, Facts on File, New York, 2009, 36, 100. Forrás: www.freebook11.com/wp-content/uploads/2016/01/0816062595.pdf

Az Oszmán Birodalom az évek óta kialakult, már meglévő közigazgatási szervezet, a szeldzsuk rendszer mentén alakult ki (1299) és fejlődött tovább.⁶ Ennek értelmében az egyes területek örökletes uralkodói címe a bég volt. Ezek bégségek, amelyeket nem lehetett megszüntetni, továbbra is uralkodtak az adott területen, de immár az oszmán szultánok fennhatósága alatt. A bég kifejezést azonban inentől fogva nemcsak az örökletes helyi vezetők, hanem a központilag kinevezett új kormányzók is megkapták.

Az Oszmán Birodalom a kezdeti időkben szuverén szandzsákokból állt, ehhez jöttek később a szultán fiainak szandzsákjai. A szandzsák élén a szandzsákbég állt, aki egy katonai kormányzó volt és szandzsákot, azaz zászlót kapott a szultántól.⁷

Ahogy a birodalom terjeszkedett Európában, szükség volt egy következő közigazgatási szint bevezetésére is. Ezt I. Murad szultán (1359–1389) alakította ki, és bejlerbégségnek nevezték el, melynek élén a bejlerbég állt. A bejlerbég feladata elsősorban Rumélia, a birodalom európai részének felügyelete volt. A 14. század végén Anatólia rész is kapott egy bejlerbéget, fővárosa pedig Kütahya, egy ma is létező nyugat-anatóliai város lett. Ő rangban alacsonyabb rendűnek számított, mint Rumélia kormányzója, aki lévén nagyobb területről volt szó, általában az uralkodó fiának névleges ellenőrzése alá tartozott.⁸ A bejlerbégségek létrehozását követően a szandzsákok másodrendű közigazgatási egységekké váltak, bár bizonyos területeken, különösen az újonnan meghódított részekben továbbra is elsőszámú közigazgatási egységnek számítottak azzal, hogy ki kellett nevezniük egy saját bejlerbéget. A bejlerbégek általános kormányzói feladataik mellett az egyes provinciák katonai parancsnokai is voltak.

A területi hódítások után (1362–1400) I. Murad és fia, Bajazid uralkodása idején merült fel a közigazgatás hivatalos átszervezésének igénye.

1.2. A közigazgatás átszervezésének két lépése

A közigazgatás átszervezése két lépésben történt. Az első a kiterjedt alapterületű birodalom újjászervezése volt, a másik az 1864. évi átfogó közigazgatási reformok voltak, melyek a Tanzimat (reformkor) részét képezték.

⁶ A tulajdonképpeni török történelem (a szeldzsuk-török korszak) a 11. században, a rumi szultánság virágzásával kezdődött. A belső-ázsiai törökök oguz törzsszövetsége a 10–11. században nyugatra vándorolt, s a szeldzsuk nevű csoportjuk Iránból kiindulva hatalmas birodalmat épített ki. Anatóliába azután hatoltak be, hogy Manzikertnél 1071-ben legyőzték a bizánciakat. Az egyik itteni oguz fejedelem, I. Oszmán meghódította a környező területeket, és 1300 körül megalapította az oszmán-török államot. Lásd FINKELE, Caroline: *The History of the Ottoman Empire. The Osman's Dream*, Basic Books, New York, 2007, 22–48.

⁷ LEWIS, Bernard: *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, Oklahoma Press, 1976, 2–22.

⁸ SHAW, Stanford J.: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume I, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280–1808*, Cambridge University Press, 1976, 121.

Az elájetek (1362–1864)

Az elájet volt a bejlerbég területi hivatalának az elnevezése. A bejlerbégséget tovább osztották szandzsákokra.⁹ A 16. század vége felé a bejlerbégségek neve ejálet lett.¹⁰ Léteztek olyan bejlerbégségek, ahol nem alkalmazták a tímárrendszert,¹¹ ezek voltak Habesh, Algéria, Egyiptom, Bagdad, Bászra és Lahsa. Ezek a közigazgatási egységek nagyobb autonómiára tettek szert, és a szpáhiktól provinciális szinten beszedett bevételek helyett itt a bejlerbég fix, évente egyszer megfizetendő évjáradékot (*salyane*) fizetett a szultánnak.¹²

A vilajetek (1864–1922)

A vilajeteket az ún. vilajet törvény (*Teskil-i vilajet Nizamnamesi*) kihirdetésével vezették be 1864-ben.¹³ A törvény az egész birodalom területére kiterjedő, átfogó közigazgatási reform részét képezte.

Ellentétben az előző elájetrendszerrel, az 1864-es törvény létrehozta a közigazgatási egységek közötti hierarchiát: vilajet, szandzsák, kaza és falusi tanács, amelyhez az 1871. évi törvénymódosítás hozzátette a náhije fogalmát, mely több kisebb falvat vagy várost tartalmazó közigazgatási egység volt.¹⁴

Az 1864. évi törvény meghatározta a vilajet kormányzójának (*wāli*) és tanácsainak a feladatait is.¹⁵ A törvény engedélyezte a kormányzók számára a független intézkedések lehetőségét, valamint az ügyintézés során teljes felelősséget biztosított, mely nagy fokú hatékonyságot adott a vidék irányítása során.

Az új közigazgatási rendszert ugyanakkor nem vezették be minden tartományban a törvény kihirdetésével egyidejűleg. Ennek oka legfőképpen abban rejlett, hogy ezeken a vidékeken nem voltak meg az új törvény végrehajtásához szükséges anyagi és szakmai feltételek. A kísérleti projekt helyszíne a Dunai vilajet (Szilisztria, Vidin és Niš korábbi térségekből) lett.¹⁶ **Midhat Pasha** és Cevdet Pasha különösen nagy sikerrel járt a törvény rendelkezéseinek végrehajtása során mind a Dunai vilajetben, mind később az Aleppo térségben.¹⁷

⁹ DETREZ, Raymond – SEGAERT, Barbara: *Europe and the Historical Legacies in the Balkans*, Lang Peter, 2008, 167.

¹⁰ SOMEL, Selcuk Aksin: *The A to Z of the Ottoman Empire*, Rowman and Littlefield, New York, 2010, 41.

¹¹ Az a földhasználati, ill. pénzgazdálkodási rendszer, amely a birodalomba kebelezett és állami tulajdonnak nyilvánított földek részét szolgálati birtokok (*tímár*-, ziámet- és szolgálati hászbirtokok) formájában katonák és hivatalnokok ellátására fordítja.

¹² KAPUCU, Naim – PALABIYIK, Hamit: *Turkish Public Administration: From Tradition to the Modern Age*, USAK Books, Usak, 2008, 164.

¹³ YAZBAK, Mahmud: *Hajfa in the Late Ottoman Period 1864–1914: A Muslim Town in Transition*, BRILL, Leiden, 2008, 28.

¹⁴ MUNDY, Martha – SMITH, Richard Saumarez: *Governing Property, Making the Modern State: Law, Administration and Production in Ottoman Syria*, I. B. Tauris, London, 2007, 50.

¹⁵ SHAW, Stanford Jay – SHAW, Ezel Kural: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, 1977, 90.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ *Uo.*, 154.

1865-re a Dunai vilajetet, Aleppót, Erzurumot és Boszniát teljesen átszervezték közigazgatásilag, és előkészületben volt Damaszkusz, Tripolitánia és Drinápoly térségek közigazgatási átalakítása is, ami a következő évre tevődött át.

1867-ben 13 új vilajet szerveződött, ideértve Bursa, Izmir, Trabzon, Szaloniki, Prizren, Shkodra tartományokat, és szintén vilajetként szerveződött át az autonóm Kréta 1871-ben.

1876 végére birodalomszerte végrehajtották a közigazgatási reformot. Egyedüli kivételt képezett az Arab-félsziget térsége és az autonóm tartományként megmaradt Egyiptom. Mahmud Nedim Pasha csökkentette néhány nagyobb tartomány méretét, és kivette Szófiát a Dunai vilajetből, Şebinkarahisart Trabzonból és Marast Adana tartományból, így azok külön tartományok lettek. Kivette továbbá Hercegovinát Bosznia tartományból és az újonnan létrehozott Novi Pazar tartományhoz csatolta.¹⁸

A tartományokat (elájet később vilajet) itt is szandzsákokra osztották, melyek élén a szandzsákbég állt. Ezeket tovább osztották tímárbirtokokra, illetve zeametekre (nagyobb szolgálati birtok) kadilukokra (igazgatási központ), melyek illetékességi területén a kinevezett kádi állt.¹⁹

2. A MILLETRENDSZER KRITIKÁI

A vallási alapú felosztást a milletrendszer jelentette, melynek szociokulturális „szövetét” a vallási szempontok mellett nyelvi, közösségi, etnikai és a családra visszavezethető hovatartozás határozta meg, és gyakorlatilag a család és a közösség fúziója érdekében jött létre.²⁰ Amíg a vallás minden egyes millet számára egy univerzális hitrendszert biztosított, addig a nemzetiségi és nyelvi különbségek mind a két keresztény (örmény és ortodox görög) milleten belül további divíziókat és aldivíziókat hoztak létre.²¹

A milletrendszer elemzését és a vele szemben megfogalmazott kritikákat azért tartom fontosnak elemezni, mert bírálatuknak, a velük kapcsolatos esetleges félreértelmességeknek nagy szerepe van abban, hogy a szélsőséges irányzatok más vallásokat okolnak az iszlám állam széthullásáért.

¹⁸ Uo., 162.

¹⁹ MALCOLM, Noel: *Bosnia: A Short History*, Macmillan, 1994, 50.

²⁰ KARPAT, Kemal H.: Millets and Nationality: the Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era. In: BRAUDE, Benjamin – LEWIS, Bernard: *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a Pluralist Society*, Holmes & Meier Publishers, London, 1982, 142.

²¹ KARPAT, Kemal H.: *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Brill, Leiden, 2002, 612.

A milletrendszer a zimmi (*dhimmah*)²² hagyományok elvein alapult, mely azon vallási kisebbségek közjogi és személyi jogi szabályait foglalta össze, akik iszlám földön éltek.²³

Több szerző szerint az iszlám, vagy az oszmán vallás és szokásgyakorlat kizárólag közösségi identitást biztosított a nem muszlimok számára, nem ismerte el az egyéni autonómiát, és kizárólag ortodox társadalmi-vallási rendet próbált a közösségre ráerőszakolni.²⁴ Mások szerint a milletrendszer megengedte tagjai (és általában a tagjait képező nemzetiségek) számára, hogy megtartsák független identitásukat és kultúrájukat, illetve szabadon gyakorolhassák azt a saját templomaikban. Véleményem szerint a milletrendszer által megvalósított tolerancia mértékét jelzi, hogy a monifizita egyház szír, örmény és kopt hívei és a Nestorius követői szekta hívei kizárólag az iszlám területeken maradtak életben, míg az irányzatukkal intoleráns nyugati keresztény egyház kiűzte és betiltotta szabad vallásgyakorlásukat. Emellett az Angliából elűldözött zsidók 1390-től folyamatosan érkeztek az Oszmán Birodalomba, csakúgy, mint francia, spanyol és portugál hittestvéreik és a valószínűleg eretneknek minősített keresztény ágak hívei, a protestánsok, unitáriusok és különböző szekták tagjai is.²⁵

A millet vezetője a millet basi, legyen akár pátriárka, akár rabbi, mint egy politikai vezető képviselte a közösséget az állam előtt.²⁶ A vallási közösség egyben politikai közösséget jelentett, és az identitás forrását a nem muszlim közösségek számára.²⁷ A rendszerrel szembeni kritikusok szerint ez egyet jelentett a közösségek izolációjával vagy szegregációjával. Niyazi Berkes²⁸ történész szerint azonban a milletrendszer nem jelentette a nemzetiségek kiirtását vagy szegregációját, illetve gettóba tömörítését. Egymás mellett élhettek. A csoportnak megvoltak a saját tradícióik, társadalmi rangjaik, saját katonaságuk, ceremóniális rendjük, büntetési rendszerük, emellett abszolút hűséggel tartoztak az uralkodónak.²⁹

A nem muszlim kisebbségek csaknem szabad önkormányzattal bírtak a vallási közösségeiken belül és saját iskolákat is működtethettek.³⁰ Az oszmán korszakban több vezír

²² A *dzimma* szóból képzett, a vallási kisebbségek (a könyv népei, azaz elsősorban a keresztények és a zsidók) részére védelmet biztosító *dzimmijja*rendszer az iszlám birodalmiságra jellemző elv volt, mely az iszlám világot az Oszmán Birodalom végéig jellemezte. A modern „nemzetállamok” megszületésével a *dzimmijja* fogalma vesztett jelentőségéből.

²³ HASHEMI, Kamran: The Right of Minorities to Identity and the Challenge of Non-Discrimination: A Study on the Effects of Traditional Muslims Dhimmah on Current State Practices, *International Journal on Minority and Group Rights*, 13(2006)/1, 1–25. Forrás: www.jstor.org/stable/24675385?seq=1#page_scan_tab_contents

²⁴ SACHEDINA, Abdulaziz: *Guidance or Governance? A Muslim Conception of „Two-Cities”*, Amsterdam University Press, Leiden, 2006, 6–26. Forrás: openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/10071/paper_sachedina.pdf?sequence=1

²⁵ POULTAN, Hugh: *Top Hat, Grey Wolf and Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic*, Hurst, London, 1997, 49.

²⁶ BRAUDE, Benjamin – LEWIS, Bernard: *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, Holmes and Meyer, London, 1982, 69.

²⁷ KARPAT, Kemal H.: *i. m.*, 17.

²⁸ BERKES, Niyazi: *The Development of Secularism in Turkey*, Routledge, New York, 1998, 11–12.

²⁹ BRAUDE, Benjamin: Foundation Myths of the Millet System. In: BRAUDE, Benjamin – LEWIS, Bernard: *i. m.*, 69.

³⁰ EARLE, Edward Mead: The New Constitution of Turkey, *Political Science Quarterly*, 40(1925)/1, 73–100. Forrás: genckaya.bilkent.edu.tr/1924constitution.pdf

(miniszter) és nagyvezír (miniszterelnök) került ki a nem muszlimok köréből, vagy olyan muszlimok köréből, akik nem voltak törökök.³¹ A milletrendszerben a nemzetiségeket egyfajta testületként kezelték, és megengedték számukra, hogy saját belső struktúrájuk és hierarchiájuk legyen. Az oszmán állam mindezt úgy bátorította, hogy több esetben magasabb állami közigazgatási posztra kinevezte vezető alakjaikat.³²

A millet egy olyan rendszer volt, mely megalapította a vallások együttélését, és megengedte a különböző közösségeknek, hogy egymás mellett harmóniában éljenek. A rendszer kritikáját megfogalmazó Abdullahi A. An-Naim szerint az iszlám állam nem muszlim kisebbségei nem élveztek egyenlő jogokat a muszlim többséggel.³³ Abdullahi A. An-Naim vitatja, hogy az oszmán állam már évszázadokkal ezelőtt kibékítette volna az iszlám vallást a többi vallással. Azt azonban elismeri, hogy az oszmán törökök elkezdtek magukévá tenni már a klasszikus korban (14–19. sz.) az univerzális emberi jogi követelményeket,³⁴ melyek jogi alapját a *Korán* is rögzíti.

Több kereszténynek és zsidónak voltak miniszteri pozíciói az oszmán államban.³⁵ Úgy tartották, hogy a hittestvérek, vagy az *egyenlők a teremtettek között* kitételek a civil társadalom és az államigazgatás számára is fő alapelvet jelentenek.³⁶ Azzal pedig, hogy a rendszer nem muszlimokat is befogadott a felsőbb pozíciókba, azt mutatja, hogy az ottomán államigazgatás nem tűrte a diszkriminatív politikákat.

Bár néhány nacionalista szerző azt állítja, hogy az Oszmán Birodalom összeomlása annak a következménye volt, hogy keresztényeket és zsidókat vontak be az oszmán államigazgatásba, Haid Salim herceg (egyike az utolsó oszmán miniszterelnököknek) objektívan ellentmond a kritikának, és azt vallja, hogy az Oszmán Birodalom igazságszolgáltatási és közigazgatási rendszerének összeomlása a korral való haladás hiányában történt, és ez volt az oka, hogy az állam elvesztette a hatalmát.³⁷

2.1. A millet mint közigazgatási egység jellemzői

Bár az oszmán szultánok nem vezették be a milletrendszert, csak Konstantinápoly elfoglalását követően, a rendszer elveit mégis alkalmazták az uralmuk alá tartozó nem muszlim

³¹ POULTAN: *i. m.*, 44.

³² *Uo.*, 48.

³³ AN-NAIM, Abdullahi A.: Religious Minorities under Islamic Law and Limits of Cultural Relativism, *Human Rights Quarterly*, 9(1987)/1, 1–18.

³⁴ Még a kora 16. században is műtéti beavatkozás előtt a páciensnek alá kellett írni egy papírt, mely később felhasználható volt a bíróság előtt, melynek értelmében bármely orvosi beavatkozás során, melyet az állami szektorban végeztek el az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt, a muszlimok egyenlő jogokkal bírnak a nem muszlimokkal. Lásd ÖZTÜRK, Fatih: *Ottoman Turkish Law*, Universe LLC, Bloomington, 2013, 6.

³⁵ ORTAYLI, İlber: *Discovering the Ottomans*, Kube, London, 2010, 59–68.

³⁶ SACHEDINA: *i. m.*, 197.

³⁷ SEYHUN SAID, Ahmet: *Halim Pasha: An Ottoman Statesman and an Islamist Thinker (1865–1921)*, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 2002. Forrás: digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1475151338030~711

közösségek esetében. Isztambul elfoglalását követően, 1454-ben II. Mehmed szultán szultáni dekrétumban számos jogot és privilégiumot garantált a pátriárka számára.³⁸

Ebben a dekrétumban a pátriárka a legfőbb vezetőjévé lett az ortodox egyháznak. Ezzel a lépéssel a szultán célja az volt, hogy a pátriárka ezen elismerés fejében tartsa távol magát a politikai ügyektől, továbbá megelőzzön bármiféle szövetséget a keleti és a nyugati egyházak között. Megjegyzem, 1452-ben a bizánci császár erőszakos beavatkozása következtében a görög ortodox egyház a Vatikán fennhatósága alá került, így a szultán azon lépése, hogy felszabadította őket, valóságos hőstettnek minősült. Emellett a szultán oszmán pasa címet adományozott a pátriárkának, akinek személyi biztonságára janicsár erők és a szultán által kinevezett testőrök vigyáztak, mely szolgáltatás a címmel együtt járt. A patriarchátus épületében saját börtönt hozhatott létre, ahol nem alkalmazták az oszmán állami jogot, itt a pátriárka volt a jog maga.³⁹

A szultán ugyanezeket a jogokat és privilégiumokat biztosította az örmény és a zsidó közösségeknek. Vezetőik ezekkel a biztosítékokkal *quasi* diplomáciai rangra emelkedtek, egyházukat világszerte képviselték, és nem pusztán vallásilag, hanem politikai szempontból is.⁴⁰

Ezek a tények mind alátámasztják azt a tényt, hogy az oszmán korszakban a politika kontrollálta a vallást. A diverzitás pedig nem jelentett egyet a káosszal, ellenkezőleg. Alapjaiban jól szervezeten működtették a társadalmat, ahol jelen volt a tolerancia. II. Bajazid (1481–1512) az oszmán állam nevében hajókat küldött Spanyolországba a vallási különbözőség miatt üldözött zsidók megmentésére. A szultán békével fogadta őket, és használhatták eredeti anyanyelvüket, a spanyolt. Isztambul elfoglalását követően a vallási kisebbségek, az örmények, a zsidók és a görög ortodoxok számára engedélyezték, hogy saját vallási közösséget alapítsanak, amely vezetőjét pátriárkának nevezték el. A közösség tagjainak megengedték, hogy a vallásukat, nyelvüket, hagyományaikat és szokásaikat szabadon használhassák. A szultán emellett autoritással és teljes felelősséggel ruházta fel a közösséget a tagjaik számára biztosított összes oktatási, kulturális intézmények, templom és kórházi ellátás létrehozása terén.⁴¹ A szultán Konstantinápoly elfoglalását követően deklarálta, hogy egyetlen állami hivatalnok sem avatkozhat be a nem muszlim iskolák programjaiba vagy vitás ügyeibe. Természetesen ezek az iskolák és intézmények nem élvezték a szultán anyagi támogatását. A közösségek tehető tagjai vállalták át a fenntartással járó költségeket. Az Oszmán Birodalom kezdeti napjaiban a nem muszlim közösségek gyermekei a templomokban, zsinagógákban tanultak. Bár az iszlám jog szerint a nem muszlimok

³⁸ BOWEN, Gibb and Harold: *Islamic Society and the West* (I. kötet, II. rész), Oxford University Press, 1957, 214.

³⁹ ÖZTÜRK: *i. m.*, 8.

⁴⁰ *Uo.*, 16–17.

⁴¹ SEKERCI, Osman: *Basic Human Rights Documents and Islam*, Nun, Istanbul, 1996, 47. Forrás: www.worldcat.org/title/islam-ceza-hukukuunda-tazir-suclar-ve-cezalar-yurutme-organa-ve-yonetime-braklms-cezalar/oclc/37010811

nem építhetnek új templomokat vagy zsinagógákat, kizárólag meglévőket újíthatnak fel, az iszlám állam állampolitikai okból mégis engedélyezte számukra az új épületek létesítését.⁴²

Az Oszmán Birodalomban a nem muszlimok mentesülhettek a kötelező katonai szolgálat alól az ún. jizya adó megfizetésével. A mentesítő adó megfizetése alól felmentést kaptak a nők, a betegek, a gyerekek és a szegények. Ezzel egyidejűleg a muszlimok zekatot fizettek, melyet a *Korán* ír elő, és egy adakozás elnevezésű adó, mely a tőkebevétel 1/40-ed részét érinti.⁴³ Sok nem muszlim vált egyre edukáltabbá elsősorban a gyógyszerészet, az irodalom, a nyelvtudományok, a különböző társadalomtudományok és természettudományok terén annak érdekében, hogy minél magasabb közigazgatási pozíciót töltsenek be az iszlám államban.⁴⁴ A szultán az 1856-os reformokat követően a nem muszlim közösségek diákjainak egyharmadát vette át állami közhivatalokba. A reformrendelet indoklása szerint a nem muszlimok ugyanúgy polgárai, alattvalói az iszlám államnak, mint a muszlimok, ezért jogukban áll a közszférában dolgozni. A nem muszlimok által betölthető pozíciók közül kivételt képeztek az államfői, a katonai vezetői, a kormányzói és a bírói munkák, aminek oka, hogy e posztot betöltőknek személyükkel is képviselni kellett az iszlám szuverenitását.

Ortayli professzor szerint⁴⁵ éppen a milletrendszer volt az oka annak, hogy az Oszmán Birodalom olyan sokáig egyben maradt. Indoklása szerint a nem muszlimoknak joguk volt nem csatlakozni a hadsereghez a jizya megfizetésével. Sok nem muszlim nem élt ezzel és csatlakozott. Sok nem muszlim tanult és hivatalnokként helyezkedett el a hadseregigazgatási hivatalokban. Az a jog pedig, hogy kimaradhattak az oszmán hadügyből, meglehetősen nagy lehetőséget adott a nem muszlimok számára az ország kereskedelmének ellátására és ellenőrzésére.

A keresztények és a zsidók továbbra is ki voltak zárva az állami igazságszolgáltatásból a birodalmi bíróságokon, különösen vallási és személyi jogi kérdésekben, mint például családjog, örökjog. A nem muszlim bíróságok ítéleteit az állami hatóságok a saria bíróságok döntéseire hasonlóan kikényszeríthették. Megjegyzem, a nem muszlimoknak jogukban állt választani a tekintetben, hogy a saját vallási közösségük bírósága elé állnak vagy a saria bíróságok elé. Amennyiben a saria bíróságot választják, a bírák döntései az iszlám jogon alapulnak majd. Annak ellenére, hogy a nem muszlim vallási vezetők több esetben megpróbálták szankciókkal sújtani azon tagjaikat, akik nem a saját bíróságaikhoz fordultak, elmondható, hogy több nem muszlim fordult igazságszolgáltatásért a saria bíróságokhoz. A nem muszlim vezetők autoritása személyi jogban az egyén választásától függött. Azonban, ha az egyik fél muszlim volt, vagy büntetőügyről volt szó, a nem

⁴² LEWIS, Bernard: *Cultures in Conflict: Christians, Muslims, and Jews in the Age of Discovery*, Oxford University Press, 1995, 50–51.

⁴³ KUNT, Metin: *Transformation of Zimmi into Askeri*. In: BRAUDE, Benjamin – LEWIS, Bernard: *i. m.*, 55.

⁴⁴ Egy 1831. évi census adatai értelmében az Oszmán Birodalom lakosságának 29,67%-a volt nem muszlim, 1881/82-ben ez az arány 26,61% volt, 1906/7-ben 25,74%, 1914-ben már csupán 18,88%. Lásd GULER, Ali: *Minorities in the Ottoman State*, Turan, Istanbul, 1997, 128.

⁴⁵ ORTAYLI, İlber: *Discovering the Ottomans*, Kube, London, 2010, 65–66.

muszlim személynek saria bíróságra kellett mennie. A szakirodalom egyetért abban, hogy a nem muszlim vallási vezetők jogait és autoritását meghagyták elsősorban a házasságkötési és válási eljárásokra. Több korabeli dekrétum szól arról, hogy a muszlim klérus nem köthet és nem bonthat fel érvényesen nem muszlimok között kötött házasságot. Ezzel megakarták óvni a saját közösségük házasságait a külső befolyástól. Oszmán archívumokban azonban számos bírósági jelentés található arról, hogy az ortodox görög vallási vezetők a szultánhoz folyamodtak annak érdekében, hogy az figyelmeztesse az örmény vallási vezetőket, hogy ne érvényesítsenek görög–örmény vegyes házasságot.⁴⁶

Válás esetén a nem muszlim nők többször mentek a saria bíróságokra, hogy az iszlám jog értelmében olyan anyagi juttatásokhoz jussanak, melyet a saját vallási szabályaik nem biztosítottak válás esetére. Úgyszintén amikor a nem muszlimok vallási törvényei nem engedélyezték a válást, többen a saria bírósághoz fordultak. Sok katolikus használta ki az ebben rejlő ilyen lehetőségeket. Az is nyilvánvaló, hogy amennyiben mindkét fél egyetértett, a felek közös beleegyezés esetén fordulhattak a saria bíróságokhoz. Ha a két fél közül csak az egyik kérte nem muszlimként a saját vallása szerinti bíróságot, az állami hatóságok engedélyezhették számára a kérelme benyújtását.

A helyzet az 1718. évi pozsareváci béke megkötése után változott meg jelentősen.

Az oszmán törökök ugyanis a gazdasági-jogi átalakításhoz az inspirációt már Nyugat-Európától szerezték. Az 1839. évi *Tanzimat fermanival* és az 1856. évi *Islahat fermanival*⁴⁷ a milletrendszer alakulása új fordulatot vett. Az 1839. évi közigazgatási reform preambulumban rögzíti a törvény célját, mely az élet védelmét, a tulajdon védelmét és a becsület védelmét tűzte ki célul. A törvény előtt minden ember, muszlim és nem muszlim egyenlő. Minden alattvaló adó és katonai szolgálat szempontjából is egyenlőnek minősül. Ezek a rendeletek a büntetőjog új koncepcióit is bevezették. A nyilatkozatokra a francia Emberi és polgári jogok nyilatkozata volt a legnagyobb hatással, így a török jog elkezdte követni az európai jogot. Az 1856-os *Islahat fermani* több jogot biztosított a kisebbségi nem muszlimoknak, mint a muszlimoknak. Például a nem muszlimoknak nem volt kötelező a katonai szolgálat, és a muszlimokkal egyenlő mértékű adót kellett fizetniük.⁴⁸

Akgunduz professzor szerint⁴⁹ az oszmán állam ezt korábban is biztosította, az *Islahat fermani* pusztán eme jogok deklarálásának megerősítéséül szolgált. A professzor szerint az oszmán uralkodó nem szó szerint követte a nyugati modellt, hanem a nem muszlimok helyzetét a szükséges helyzetnek és a nem muszlimok igényeinek megfelelően rendezte. Az európai rendszer későbbi teljes átvétele azonban már nem reformokat hozott, hanem a rendszer összeomlását.

⁴⁶ GRADEVA, Rossitsa: Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century, *Islamic Law and Society*, Brill, Leiden, 1997/4, 37–69.

⁴⁷ A rendeletek szövegeit lásd MÉSZÁROS Gyula: *A török alkotmány alaptörvényei*, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1912.

⁴⁸ BERKES, Niyazi: *i. m.*, 25–26.

⁴⁹ AKGUNDUZ, Ahmed: *The First Model for EU: Ottoman State. From Conference Islam in Europe or Islam of Europe?* European Parliament, 11 December 2002. Forrás: www.osmanli.org.tr/en/yazi.php?id=134&bolum=30

Az 1856-os fermáni (császári rendelet) megpróbálta reformálni a milletrendszert, egyben szekularizálni a birodalmat. Az 1876. évi török alkotmány (*Kanun-i Esasi*) az iszlám népe kitévelt eltörölte, helyette bevezette az oszmán alattvaló fogalmát. Az 1876. évi alkotmány 7. cikkelye szerint a birodalom minden alattvalója oszmán állampolgár, kivétel nélkül a vallási hovatartozására. Az oszmán alattvalói státusz megszerzését és elvesztését pedig külön törvény írta elő.⁵⁰ Ezek a reformok készítették elő a szekuláris köztársaság alapjait.⁵¹ 1879-ben az oszmán állam életbe léptetett egy törvényt, melynek értelmében az állami igazságszolgáltatást kiterjesztik a nem muszlimokra is, a vallási bíróságokra is, hogy uniformizálják a bírósági eljárást és megtisztítsák a vallási hagyományoktól. A törvény hatására két görög pátriárka visszautasította kinevezését, és 1890-ben a patriarchátus három hónapra minden templomát és hivatalát bezárta, melynek hatására az oszmán állam eltörölte a törvényt. A 19. századra jelentős változások következtek be a politikai atmoszférában. Elsősorban a nagy francia forradalom hatására megjelentek a nacionalista eszmék és a nyugat-európai erők erőteljes befolyást kezdtek gyakorolni az ottomán államra. A fiatal Török Köztársaság megalakulásával a milletrendszert eltörölték, és 1923-ban egy egységes, nacionalista, szekuláris államot hoztak létre. 1918-ban az oszmán állam szétesését megelőzően a birodalom területének 75 százalékát elvesztette. A területi veszteséggel a lakosság 85 százaléka eltávozott az országból.⁵² A megmaradt lakosságot a nacionalizmus és a szekularizmus eszméje segítségével tartották össze. A függetlenségi háború megnyerésével a Török Köztársaság 1923-ban aláírta a lausanne-i békeszerződést, melynek voltak kisebbségi jogok védelmével foglalkozó cikkelyei. Törökországot a mai napig azzal vádolják, hogy megsértette a lausanne-i békeszerződést.⁵³ Törökország ezt tagadja, és azzal érvel, hogy a Törökországban élő emberek török állampolgárok, Törökország pedig kisebbségként egyedül a nem muszlimokat hajlandó elismerni a lausanne-i szerződés értelmében.

⁵⁰ EVANS, Malcolm: *Religious Liberty and International Law in Europe*, Cambridge University Press, 1997, 67.

⁵¹ BOTTONI, Rosella: The Origins of Secularism in Turkey, *Ecclesiastical Law Journal*, 9(2007. május)/2, 175–186.

⁵² SMITH, Thomas W.: Civic Nationalism and Ethno-Cultural Justice in Turkey, *Human Rights Quarterly*, 27(2005. május)/2, 436–470. Forrás: www.jstor.org/stable/20069794?seq=1#page_scan_tab_contents

⁵³ Amikor a Nemzetek Szövetsége az I. világháborút követően megalakult, egy hármás fogalomrendszerben definiálták a kisebbségeket: faji, nyelvi és vallási szempontok szerint. Azok a kisebbségek, akik a három kategória egyikébe besorolhatóak lettek, nem csupán egyenlő jogokat kaptak a többséggel, hanem olyan nemzetközi jog által védett és garantált további jogokat is, melyek nem vonatkoztak a többségre (például saját iskoláik megépítése, vagy saját nyelvhasználat). Ennek ellenére a török delegáció Lausanne-ban nem fogadta el ezt a három kritériumot, és csak a nem muszlimokat ismerte el kisebbséget alkotó csoportnak az ország területén, mely álláspontot az aláíró felek elfogadtak. Azóta Törökország ragaszkodik ennek a definíciónak a használatához, és folyamatosan hivatkozik a lausanne-i békeszerződésre az általa megkötött nemzetközi egyezményekben az alábbi, Török Külügyminisztérium által kibocsátott záradék formájában: „A Török Köztársaság fenntartja magának a jogot, hogy a jelen megállapodás rendelkezéseit a Török Alkotmány vonatkozó rendelkezéseivel és a lausanne-i szerződés és annak mellékleteivel összhangban hajtsa vége.” Az 1982. évi alkotmány 90/5. cikkelye szerint pedig: „A nemzetközi egyezmények a törvény erejével lépnek életbe. Nem fordulhat senki alkotmánybírósághoz ezen egyezmények ellen azon az alapon, hogy azok alkotmányellenesek...” Tartalmukra vonatkozó vita esetén a nemzetközi jog szabályai irányadók. Ezek alapján a lausanne-i békeszerződés ugyanolyan jogi erővel bír Törökországban, mint az alkotmány. Lásd SISKÁ Katalin: *A kisebbségi jogok alakulása Törökországban, különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire*, Debrecen, 2015. december.

Törökország egységes állam. Egyéb kisebbségekről beszélni pedig annyit jelent, mint veszélyeztetni az állam egységét és megosztani az országot. Törökország tehát beleragadt a '20-as, '30-as évek kisebbségpolitikájába és olyan dogmatikai tabukba, melyek eleve kizárták a vitát a kisebbségi jogokról,⁵⁴ így például szekuláris állam, iszlámfóbia, török katonai szolgálat.

3. ZÁRÓ GONDOLATOK

A köztársasági évek alatt a 600 éves oszmán történelmet szinte tagadták, említését kerültek. Ezt a jelenséget már több fiatal történész a köztársaság önként vállalt amnéziájának, rövidlátásának mutatja be, és oszmán archívumokat vizsgál olyan tények felkutatása érdekében, melyek a valóságot mutatják be a saját múltjukról. Az oszmán történettudomány prominens alakja, Kemal H. Karpat szerint az oszmán eredmények kategorikus visszautasítása a modern török értelmiség személyiségjegyévé vált. A korszak eredményeit kivétel nélkül töröknek titulálták, a múltat pedig reakciónak és antikemalistának bélyegezték.

A török közigazgatás-történet kizárólag területi, provinciális alapú osztottságának elfogadása véleményem szerint nem adott volna kellő kohéziós erőt a nemzetiségileg és vallásilag is rendkívül megosztott birodalom számára. A milletrendszer közigazgatás-történeti említése ritka, bővebb elemzésünkkel elsősorban vallástörténeti jellegű írásokban találkozhatunk. A milletrendszer nem csupán szabad vallásgyakorlást tett lehetővé és saját bírósági rendszerrel bírt, hanem oktatási rendszere révén komoly utánpótlást biztosított közigazgatási szakemberekben, lehetőséget adott az állami közigazgatási struktúrában akár igen magas fokon történő részvételre vallási meggyőződésre való tekintet nélkül, és összetartó hálóként átszötte a területi alapú közigazgatási rendszert.

A milletrendszer bemutatásának szükségét a 21. században abban látom, hogy a túlzott nacionalista törekvésekkel (melyek már az iszlámot is elkezdték nacionalizálni) szemben pozitív példákat hozunk az oszmán (hivatalosan iszlám) állam történetéből, és ki merjük jelteni, hogy az oszmán vallási alapú közigazgatás úgy biztosította a vallási hagyományok szabad gyakorlását, mint bármilyen modern politikai rendszer, és a közigazgatásban egyfajta hálóként működve sikeresen tartotta egyben az elsősorban katonai szempontok szerint megosztott birodalmat.

Az oszmán társadalom tehát véleményem szerint egy etnikai mozaikrendszer volt, melyben a milletrendszer által biztosított igazgatási rendszerben a különböző kultúrák és vallások békében és harmóniában éltek bármiféle diszkrimináció (vallásra, származásra, bőrszínre való különbségtétel) nélkül. Az oszmán közigazgatás kettőssége így egyformán szolgálta a katonai alapú társadalom és a meghódított térségek etnikailag, illetve vallásilag sokszínű lakosságának igazgatását.

⁵⁴ ORAN, Baskin: The Minority Report Affair In Turkey, *Regent Journal of International Law*, 2007/5. Forrás: www.baskinoran.com/makale/Minorityreportaffair-RegentJournal.pdf

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. AĞIR, Seven: *Sacred Obligations, Precious Interests: Ottoman Grain Administration in Comparative Perspective*, Yale, 2010. Forrás: economics.yale.edu/sites/default/files/files/Workshops-Seminars/Economic-History/agir-101108.pdf
2. ÁGOSTON Gábor – MASTERS, Bruce: *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts on File, New York, 2009. Forrás: www.freebook11.com/wp-content/uploads/2016/01/0816062595.pdf
3. AKGUNDUZ, Ahmed: *The First Model for EU: Ottoman State. From Conference Islam in Europe or Islam of Europe?* European Parliament, 11 December 2002. Forrás: www.osmanli.org.tr/en/yazi.php?id=134&bolum=30
4. AN-NAIM, Abdullahi A.: Religious Minorities under Islamic Law and Limits of Cultural Relativism, *Human Rights Quarterly*, 9(1987)/1.
5. BERKES, Niyazi: *The Development of Secularism in Turkey*, Routledge, New York, 1998.
6. BOWEN, Gibb – BOWEN, Harold: *Islamic Society and the West* (I. kötet, II. rész), Oxford University Press, 1957.
7. BRAUDE, Benjamin – LEWIS, Bernard: *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, Holmes and Meyer, London, 1982.
8. DETREZ, Raymond – SEGAERT, Barbara: *Europe and the Historical Legacies in the Balkans*, Lang Peter, 2008, 167.
9. EARLE, Edward Mead: The New Constitution of Turkey, *Political Science Quarterly*, 40(1925)/1, 73–100. Forrás: genckaya.bilkent.edu.tr/1924constitution.pdf
10. EVANS, Malcolm: *Religious Liberty and International Law in Europe*, Cambridge University Press, 1997.
11. GRADEVA, Rossitsa: Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century, *Islamic Law and Society*, Brill, Leiden, 1997/4, 37–69.
12. GULER, Ali: *Minorities in the Ottoman State*, Turan, Istambul, 1997.
13. HASHEMI, Kamran: The Right of Minorities to Identity and the Challenge of Non-Discrimination: A Study on the Effects of Traditional Muslims Dhimmah on Current State Practices, *International Journal on Minority and Group Rights*, 13(2006)/1, 1–25. Forrás: www.jstor.org/stable/24675385?seq=1#page_scan_tab_contents
14. IMBER, Colin: *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2002.
15. KAPUCU, Naim – PALABIYIK, Hamit: *Turkish Public Administration: From Tradition to the Modern Age*, USAK Books, Usak, 2008.
16. KARPAT, Kemal H.: Millets and Nationality: the Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era. In: BRAUDE, Benjamin – LEWIS, Bernard: *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a Pluralist Society*, Holmes & Meier Publishers, London, 1982.
17. KARPAT, Kemal H.: *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Brill, Leiden, 2002.

18. Eds. KAZANCIGIL, Ali – ÖZBUDUN, Ergun: *Ataturk: Founder of a Modern State*, C Hurst & Co Publishers Ltd., London, 1994.
19. KUNT, Metin: Transformation of Zimmi into Askeri. In: BRAUDE, Benjamin – LEWIS, Bernard: *i. m.*, 55.
20. LEWIS, Bernard: *Cultures in Conflict: Christians, Muslims, and Jews in the Age of Discovery*, Oxford University Press, 1995.
21. LEWIS, Bernard: *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, Oklahoma Press, 1976.
22. MALCOLM, Noel: *Bosnia: A Short History*, Macmillan, 1994.
23. MÉSZÁROS Gyula: *A török alkotmány alaptörvényei*, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1912.
24. MUNDY, Martha – SMITH, Richard Saumarez: *Governing Property, Making the Modern State: Law, Administration and Production in Ottoman Syria*, I. B. Tauris, London, 50.
25. ORAN, Baskin: The Minority Report Affair In Turkey, *Regent Journal of International Law*, 2007/5. Forrás: www.baskinoran.com/makale/Minorityreportaffair-RegentJournal.pdf
26. ORTAYLI, İlber: *Discovering the Ottomans*, Kube, London, 2010.
27. ÖZTÜRK, Fatih: *Ottoman Turkish Law*, Universe LLC, Bloomington, 2013.
28. POULTAN, Hugh: *Top Hat, Grey Wolf and Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic*, Hurst, London, 1997.
29. SACHEDINA, Abdulaziz: *Guidance or Governance? A Muslim Conception of „Two-Cities”*, Amsterdam University Press, Leiden, 2006. Forrás: openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/10071/paper_sachedina.pdf?sequence=1
30. SEKERCI, Osman: *Basic Human Rights Documents and Islam*, Nun, Istanbul, 1996. Forrás: www.worldcat.org/title/islam-ceza-hukukuunda-tazir-suclar-ve-cezalar-yurutme-organa-ve-yonetim-braklms-cezalar/oclc/37010811
31. SEYHUNSAID, Ahmet: *Halim Pasha: An Ottoman Statesman and an Islamist Thinker (1865–1921)*, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 2002. Forrás: digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1475151338030~711
32. SHAW, Stanford J.: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 1, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280–1808*, Cambridge University Press, 1976.
33. SMITH, Thomas W.: *Civic Nationalism and Ethno-Cultural Justice in Turkey*, *Human Rights Quarterly*, 27(2005. május)/2, 436–470. Forrás: www.jstor.org/stable/20069794?seq=1#page_scan_tab_contents
34. SOMEL, Selcuk Aksin: *The A to Z of the Ottoman Empire*, Rowman and Littlefield, New York, 2010.
35. SUGAR, Peter: *Southeastern Europe Under Ottoman Rule: 1354–1804*, University of Washington Press, 1977.
36. YAZBAK, Mahmud: *Haifa in the Late Ottoman Period 1864–1914: A Muslim Town in Transition*, BRILL, Leiden, 2008.

Dr. Siska Katalin (siska.katalin@law.unideb.hu) egyetemi docens, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék. Kutatási területei: egyetemes állam- és jogtörténeti kutatásaiban elsősorban az iszlám és oszmán jogra specializálódott. Ennek keretében a késő Oszmán Birodalom, valamint a fiatal Török Köztársaság közigazgatástörténetét és alkotmányjogi fejlődését vizsgálja, különös tekintettel Mustafa Kemal Atatürk politikai, diplomáciai és jogi eredményeire, valamint annak magyarországi visszhangjára. Az iszlám jogi kutatásaiban kedvelt témái közé tartozik a nők jogi helyzetének a megítélése, külön figyelmet szentelve a török nők jogi helyzetének. Szívesen foglalkozik a török jogi kodifikáció fejlődésével, amit a premongol kortól a 19. századig vizsgál, ideértve a szunnita hagyományok, kánonok és az oszmán jogfelfogás ötvözésének vizsgálatát. Nemzetközi jogi kérdések tekintetében kedvelt kutatási területei a migrációs jog kialakulásának története, a török identitás definiálása, valamint a török nemzetiségi kérdések vizsgálata.